

Sənayenin inkişafında qadınların rolu

XIX əsrdə sənayeləşmə Avropada şumlu əkinçilik dövrünə son qoydu. Maşınların yaradılmasının sürətli irəliləyişi kişilər və qadınlar tərəfindən yerinə yetirilən iş növlərini də dəyişdi. Zavod sistemi şəhərdə maddəli işçi sinfi yaradı və kişilərin işdəki davranışını dəyişdi. Artan əlavə məhsulun ədalətli bölünməsi uğrunda hərəkat başlandı ki, burada başlıca rolu kişilər oynadı. Qadınlara gəldikdə isə sənayeləşmənin və fabrik-zavod istehsalının törətməmiş olduğu əmək bazarına onların gəlişi üç meylin - ölüm səviyyəsinin azalması, savadlanmanın yayılması və uşaq doğumunun azalmasının təsiri altında qadınların həyat şəraitinin dəyişməsi nəticəsində mümkün oldu.

Yalnız bundan sonra işçi qüvvəsinin tərkibi evli qadınların hesabına artdı. Ölüm səviyyəsinin və uşaq doğumunun aşağı enməsi işləyən qadınların orta hesabla hamiləliklə və övladını yedizdirməklə bağlı iş yerindən kənarda keçirdiyi zamanın miqdarını da azaltdı. Savad səviyyəsinin artması qadına ümumailə gəlirini əvvəlkindən daha artıq təmin etməyə imkan verdi. Lakin bütün bunlar o demək deyildi ki, əmək alətləri və texnologiyaların inkişafında, əməyin ictimai bölümündə, maddi sərvətlərin əldə edilmə və istehlakının təşkil-iqtisadi əsaslarında baş verən dəyişikliklər yüzilliklərlə təşəkkül tapan gender stratifikasiyası sistemini əsaslı surətdə dəyişdi və bunun üstündə qurulan gender bərabərsizliyini ləğv edə bilirdi. Cəmiyyət sənaye mərhələsinə qədəm qoyduqdan sonra insan populyasiyasının qadınların müxtəlif ictimai-faydalı əmək ehtiyatları (maddi sərvət, nüfuz və təhsil) imkanına olan ictimai tələbatın təsirinə tədricən ixtisar olunması meyli formalaşmağa başladı. Lakin bəşər tarixi ərzində yaranan gender sosializasiyası, gender stereotipləri və göstərişləri, rəmzləri, rollar sistemi, gender idrak paradimaları və bir sıra digər dünyagörüşü, ideoloji və bü-tövlükdə, mənəvi-mədəni məzmun amilləri tarixin bu məqamında gender bərabərsizliyi ruhu ilə o qədər dolmuş, o qədər sosial-aktiv və istehsal qabil olmuşdu ki, gender bərabərsizliyi baxımından əməyin və ictimai istehsalın nəticələrinə və cəmiyyətin peşə-vəzifə strukturunda statusların bölümünə müntəzəm şəkildə neqativ təsir göstərərək, gender stratifikasiyasının mövcud quruluş prinsiplərinin saxlanmasına yeni təkan verirdi (bu anlayışları və genderin sırf mədəni quruluşunun müvafiq aspektlərini sonrakı mövzuda daha geniş şəkildə nəzərdən keçirəcəyik).

Həll üsulu, dinamikası və nəticələrindən qadınların istehsal prosesində və sosial əhəmiyyətli dəyərlərin ailə-dənkənar sahələrdə bölüşdürülməsi prosesindəki fəal iştirakının asılı olduğu əsas problemlərdən biri ailədəki vəzifə bölgüsüdür. Gender stratifikasiyası üçün ev işlərinin əhəmiyyəti sosial-sinfi təbəqələşmə və stratifikasiya üçün bazarın sosial-iqtisadi fenomeninin əhəmiyyəti qədər mühümdür. Gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması üçün əməyin ailədaxili bölümü probleminin vacibliyini bu cür ifadə etmək olar: qadın öz bacarığı və istedadının reallaşmasına kişi qədər əmin olmayınca, o bərabər hüquqlu ola bilməyəcək. "Mədəniyyət nəzəriyyəsi və tarixi" əsərində yazılır: "Araşdırılan problem baxımından qadınlara münasibətdə ayrı-seçkilik ondan ibarətdir ki, müasir cəmiyyətdə qadınların çoxu ikili işlə yüklənmişdir: ev işləri və gəlir əldə etmək

üçün çalışdığı iş. Nəticədə qadın ərinin karyerası xətrinə özünün ixtisas yüksəlişindən imtina edir. Ev işləri yükü nəinki qadın ixtisas yüksəlişinə, həm də təhsil səviyyəsinin və dərəcəsinin yüksəlməsinə mane olur. Ev işi - təkə kişinin ödənişli işdə çalışmasını təmin edən gözəgörməz və ödənişsiz qadın zəhməti deyil. Bu, həm də hökmranlıq və asılılıq təcassüm etdirən "gender" əməyidir. "Ev işi" anlayışına məzmunca bir-birindən fərqlənən müxtəlif vəzifələr aiddir. Ailədə və sənaye bölgələrində qadınların fiziki işi qadınların inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yerinə yetirdiyi işdən (su daşımaq, məhsul yığmaq, paltar toxumaq və s.) tamamilə seçilir. Amma su təchizatı, kanalizasiya, elektrik təminatı kimi rahatlıqlara baxmayaraq evdəki fiziki işin azalmasına rəğmən həmin iş yenə də bir fərdə - qadında cəmlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, qadına münasibətdə ailədaxili əməyin ayrışdırılması üçün vacib olan yalnız ailə gəlirinin həcmi məsələsi yox, həm də kimin pul qazanması, həmin pulu ailə daxilində nəzarətdə saxlaması, bölüşdürməsi və xərcləməsidir. Praktika göstərir ki, ailə büdcəsi üçün pulun qazanılması ailənin gəliri üzərində avtomatik nəzarət yaratmır. Müasir evli qadınların ailə büdcəsindəki xidməti getdikcə artsa da, cəmiyyətdə onların statusu, hətta şəxsi gəlirinə nəzarət etmək bacarığı baxımından belə kritik olaraq qalır. ABŞda aparılan araşdırmaların nəticəsi çox geniş yayılan bir vəziyyəti əks etdirir. Məlum olmuşdur ki, pulun idarə olunmasının "defisit üzərində nəzarət" sayıldığı azgəlişli ailələrdə maliyyə nəzarəti qadın tərəfindən yerinə yetirilir; gəlirin yüksək olduğu ailədə isə maliyyə nəzarəti, adətən, kişiyə məxsus olur. Gender normaları ərin qazandıqı pulun hamısını ailə büdcəsinə vermədiyi və pulun bir hissəsini öz şəxsi ehtiyacı üçün saxladığı vəziyyəti nəzərdə tutur. Məvacibə əlavələr, mükafat və digər əlavə qazanc haqqında da bunu söyləmək olar. Arvadın qazandıqı pula gəldikdə isə normativ münasibət burada çox zaman onun uşağa baxmaq üçün yaxud xırda xərclər üçün sərf olunmasını nəzərdə tutur və bunu ailənin ümumi büdcəsinə daxil etmir. Əməyin ailədaxili bölümündə gender bərabərsizliyinin stereotiplərdən və göstərişlərdən asılılığına ev işlərinin rəmzləşməsi daha bir sübutdur. Ev işi "qadın" olmaq anlayışının "təbii" (mədəni gözlənilən və

qanunlaşdırılmış) bir hissəsi, "lazımı ailələrin quruluş proqramı"nın bir hissəsidir. Ev işinin keyfiyyəti çox vaxt qadınların rəmzi rəğbəti olaraq aşkarlanır. Bu zaman qadın öz vəzifəsini ərinin tələblərini yerinə yetirmək vacibliyi olaraq müəyyənləşdirir, erə isə arvadının elədiklərinə şəxsiz tənqidlə yanaşmaq hüququ verilir. Bundan başqa, ev işinin yerinə yetirilməsi sevgi və qayğının ifadəsi kimi başa düşülür, amma kişi üçün və qadın üçün bərabər bölünmür. Ev işi qadın evə qayğısı kimi nəzərdən keçirilir, buna görə də qadın ailənin ehtiyacını yerinə yetirmirsə, özünü günahkar hesab edir. Kişi isə ev işində az xidməti olsa belə, bunu minnətlə edir. Və nəhayət, ev işinin qadına aid olması kimi stereotip qavranışı ailədə hakimiyyət iyerarxiyasını, subordinasiyanı təcassüm etdirir. Əsasında kişinin üstün rolu, onun sosial qrup olaraq hakimiyyəti (patriarxat) ilə xarakterizə olunan ictimai münasibətlər sisteminin formalaşdığı gender stratifikasiyası və gender bərabərsizliyi öz əksini əməyin yalnız ailədaxili çərçivədə deyil, həm də ictimai bölümü səviyyəsində, cəmiyyətin əmək fəaliyyətinin bütün səviyyələrində tapır. Cəmiyyətin keçirdiyi tarix boyu formalaşmış qadınların ailə qismətli nəzəriyyəsi onun əsarəti və istehsal sahəsində əzilməsinə əsas vermişdir: yaşayış üçün qazana bilmək imkanı ona yaxşılıq, iltifat kimi, qadınların professional karyera etmək yaxud yüksək ödənişli və nüfuzlu məşğulluq sahələrə daxil olmaq cəhdi isə olduqca ciddi, bəzən də qarşısızalmaz maneələrlə qarşılaşır. Hər dəfə əməyin ayrı-seçkilik bölümü özünü göstərir: müasir iqtisadiyyat və əsas idarəetmə sistemi sahələrində qadınların daha çox qazanmaq imkanı olan kişilərə üstünlük verilir; qadına münasibətdə isə çox vaxt "qalıq prinsipi" adlanan prinsip işə düşür ki, nəticədə qadın onun üçün əsasən ənənəvi sayılan, daha az ödənişli və az nüfuzlu səhiyyə, təhsil, məişət xidməti, sosial təminat sahələrində işləməli olur. Əməyin ictimai bölümündəki ayrışdırılma özünü yalnız fəaliyyət dairələrinin "kişi" və "qadın" səhələrinə bölünməsinə deyil, həmçinin "qadın" aid kimi nəzərdən keçirdiyimiz sahələrdə də rəhbər vəzifələrə əsasən kişilərin: məktəb direktorları, baş həkimlər, sosial təminat sahəsini idarə edənlər və s. təyin olunmasında göstərir. Qadın və ixtisas yüksəlişindəki mövcud fərqlərin əsasında cəmiyyətin analoji şəraitdə həm onun, həm də bunun qarşısında qoyduğu müxtəlif tələblər durur. Karyera pilləsi ilə irəliləmək istəyən qadın ənənəvi olaraq kişilərə aid edilən sırf kişi keyfiyyətləri nümayiş etdirməlidir: rəasionalıq, təcavüzkar aktivlik, dönməz xarakter və s. - özü də həmin vəziyyətdə kişidən tələb ediləndən qat-qat artıq dərəcədə. Bu zaman qadınların professional fəaliyyətdə və karyerada nail olduğu uğurları çox zaman onun malik olduğu bacarıq və biliklə deyil, cürbəcür səbəblərlə izah edilir; uğursuzluqlar isə onun cinsi mənsubiyyəti ilə əlaqələndirilir. "Mədəniyyət nəzəriyyəsi və tarixi" əsərində yazılır: "Qadınların peşə yüksəlişinə neqativ münasibət digər amillərinə nisbətən qadınların ailədəki vəzifələrinə cəmiyyətdə kök salmış münasibətdir. Bir tərəfdən, qadın üçün peşəkar fəaliyyətin yox, ailədəki vəzifəsinin əsas yer tutması ilə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

bağlı stereotip özünü bürüzə verir. Digər tərəfdən isə, evli qadınların həmin vəzifələri (ilk növbədə ana qayğıları) çox vaxt onun bir işçi kimi, üstəlik də rəhbər işçi kimi fəaliyyətinin nəticəsinə mənfi təsir göstərə bilən və onu nüfuzdan sala biləcək vəziyyət kimi qəbul edilir. Gender bərabərsizliyinin əmək sahəsindəki başqa bir problemi iş yeri təşkil edilərkən qadın orqanizminin bioloji xüsusiyyətlərinə faktiki olaraq məhəl qoyulmamasıdır. Kişi ilə müqayisədə qadın əməyinin mühafizəsi və onun iş şəraitinin yaxşılaşdırılması qadınların tam professional fəaliyyətinin vacib şərtidir. Burada ilk növbədə söhbət qadın səhətinin müdafiəsindən, reproduktiv sistemin zərərli istehsal amillərinin təsirinə qorunmasından gedir. Qadın əməyi xüsusi, daha diqqətli təşkil, normalaşdırma və təminat üsullarına ehtiyac duyar. Qadın orqanizmi səs, vibrasiya, temperaturun kəskin dəyişməsi, toz, natəmiz hava, zəif işıq, monoton əməliyyat ritmi, ağır əşyalarla iş kimi xoşagəlməz amillərə kişi orqanizmindən daha tez reaksiya verir. Buna görə də müxtəlif avadanlığın layihələşməsi və hazırlanması zamanı qadın orqanizminin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və bəzi əmək növlərində xüsusi iş normalarının olmaması ona pis təsir edir. Həmin amillərin neqativ təsiri lazımsız enerjinin sərfində, iş qabiliyyətinin azalmasında, əsəb sisteminin pozulmasında özünü bürüzə verir. Bütün bunlar onu deməyə imkan verir ki, əmək və ailə-məişət sahələrində sosial təşkil olunmuş gender münasibətləri sistemi qadınların öz bilik və bacarıqlarını aşkar etmək baxımından başlanğıc imkanlarını mənəgenəyə

salır. Bu səhədə mövcud olan problemlər heç də qadınların istehsal sahəsinə daha fəal daxil olması, onun əmək fəaliyyətinin və ailə yükünün optimal birliliyi məsələsi deyildir. Gender stratifikasiyasında qadınların statusunun tam professional irəliləyiş, layiqli sosial qəbul, hərtərəfli yaradıcılıqla məşğul olmaq baxımından dəyişməsi üçün cəmiyyətdəki bütün sosial institutların müntəzəm, məqsədyönlü, sistemli fəaliyyəti tələb edir. Onu da əlavə edək ki, yuxarıda adı çəkilən gender bərabərsizliyi problemlərinin bir çoxu ayrı-ayrı sosial şəraitdə müxtəlif kəskinliklə özünü göstərir. Belə ki, inkişaf etmiş yüksək bazar iqtisadiyyatına və əməyi yüngülləşdirən texnologiyaya, yüksək təşkilatlı əmək bazarına, olduqca yüksək gəlirin müxtəlif formalarına, yüksək inkişaf etmiş büdcədənkənar sosial təminat mənbələrinə və aktiv sosial siyasətə, tərəqqi edən demokratik hakimiyyət və vətəndaşların siyasi iştirak institutlarına, özünün demokratik meylli siyasi-hüquq norma və dəyərlərinə malik postsənaye ölkələrində əmək və ailə-məişət sahəsində gender stratifikasiyasının adı çəkilən problemlərini həll etmək üçün olduqca əlverişli şərait yaranmaqdadır. Məsələn, həmin ölkələrdə orta və yüksək gəlirli ailələrdən olan kişilərin əksəriyyəti öz xanımlarının aktiv şəkildə pul qazanmaq və ya öz yaradıcılıq imkanlarını hansısa başqa sahədə (sosial proqramlar, xeyriyyəçilik, elmi fəaliyyət və s.) tətbiq etmək imkanına olduqca normal və rəğbətə yanaşırlar.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru